

«Я ТИХЕНЬКИЙ, ТИХЕНЬКИЙ. ТИХІШ ОД ТРАВИ...»

«Момент наближення смерти Євген Плужник відчув точно і непомильно. Одного зимового дня на початку 1936 він цілком спокійно, тінню голосу, слабо ворущачи своїми тонкими губами, сказав мені: «Миколо, принеси мені холодненької води, я вмюся, пригадаю Дніпро і вмру». Так розповів на сторінках журналу «Дніпро» свідок смерті поета Микола Тайга у матеріалі «Як умер на Соловках». Ішов Євгенові Плужнику тоді 38 рік...

Пророче побачив поет і свій арешт. «Те, що його буде знищено в певний спосіб, – пише Леонід Череватенко, – Євген Плужник усвідомив давно, а після вбивства Сергія Кірова в Ленінграді йшлося тільки про конкретний день арешту, що його він передбачив у власній поезії: *«Прийшов до мене чорт о другій ночі (Звичайний чорт, яким він завше є) І, в свіжий віри свої втопивши очі, Спитав: «Твоє?»»*...

Євген Плужник – людина надзвичайно освічена. Навчання в сільській школі, кількох гімназіях, Ветеринарно-зоотехнічному інституті, Київському музично-драматичному інституті ім. Лисенка, постійна самоосвіта засвідчують його нестримне бажання розкрити той потужний внутрішній потенціал, яким наділив Господь цього звичайного на перший погляд хлопця, що з'явився на світ у родині дрібного купця 26 грудня 1898 року в слобідці Кантемирівка Богучарського повіту Воронезької губернії (*«Читаю Сінклера й ходжу на біржу праці. А виріс мрійником серед гаїв на Пслі... Та від минулого тільки шкільний Горацій, А про майбутнє – кілька тисяч слів. Колись наважусь – заплющу серце й вуха! Мета однакова – чи ця чи та. Ах, про майбутнє все я переслухав, А про минуле все перечитав!»*); *«От книжок коли б хоч з пуд одержати!»*; *«Може, «Портрет Доріана Грея» Почитати?»*).

У двадцятилітньому віці майбутній поет разом з рідними переїжджає на Полтавщину, у селах якої починає вчителювати під час громадянської війни. Опинившись у 20-х роках у Києві, переходить у творчості на українську, стає членом таких письменницьких організацій, як Асоціація письменників (Аспис) і «Ланка» (пізніше «Марс»), у журналі «Глобус» робить перші публікації, підписавши їх псевдонімом Кантемирянин. Потім були журнали добірки в журналах «Нова Громада», «Червоний Шлях», «Життя й Революція». Уперше власним прізвиськом підписав твори 1924 року.

Галина Коваленко, поетова дружина, згадувала, що він «все писав, писав, а ми бідно жили, на шостому поверсі, одна кімнатка, а він все писав і

засував то в піч, то під матрац. Одного разу він вийшов. Викликали його... Я собі подумала так: якщо я не зможу оцінити його поезію, то викраду. Понесу я Юрієві Меженкові, хай він скаже – він же фахівець, чи це чогось варте. Потім Меженко викликає мене до телефону й каже: «Знаєте, що ви принесли? Ви принесли вірші такого поета, якого ми в житті будемо довго чекати і дай нам Бог, щоб ми дочекалися».

Перша поетична збірка Євгена Плужника «Дні» з'являється 1926 року. За рік з'являється друга й остання прижиттєва книжка віршів «Рання осінь». Наступна збірка поезій – «Рівновага», датована 33-м роком, – лишилася в рукописі. Ці твори будуть опубліковані лише 1948 року (Аугсбург, Німеччина), а 1966 – в Україні («Вибрані поезії»).

Крім поетичних творів, Плужник автор роману «Недуга» («Сяйво», 1928), п'єс «Професор Сухораб» (1929), «У дворі на передмісті» (1929), «Болото» (текст втрачений), п'єси у віршах «Змова в Києві» («Шкідники», «Брати»).

Творчість Плужника складна. Її не зрозуміти з першого прочитання. Тому й вимагає читача підготовленого й підходу інтелектуального. Цього Плужникові теж не вибачили, як не вибачили йому «українського буржуазного націоналізму» та прихильності до неокласицизму. Але поет був творцем СПРАВЖНІМ і фальшувати не міг. Та й не вмів. Справедливо про нього говорить Г. Токмань: «Євген Плужник – поет глибокої думки і яскравої емоції, йому чужі як холодний розмисел, так і почуття, які не заторкують розуму. Його художня свідомість спрямована у внутрішній світ людини, а саме – в унікальний найсокровенніший простір (гайдеггерівське «хто»), який оприявлюється в діалогах із зовнішнім світом (часом, простором, людьми), християнськими та художніми цінностями, самим собою. Є. Плужник часто порушує філософські, «прокляті питання», свободу відповідати на які зреалізує й уважний читач, адже сам поет мав мужність не боятися її тягаря, тож щиро й мудро промовив «своє, не казане ніким».

Основу поетичного словника Плужника формують концепти, що відображають тогочасну картину світу, те, що оточувало поета в повсякденному житті, що входило в його свідомість і душу. Ідеї нового життя, що стали тоді трендом, теж відлунюють у його текстах («*І у газет – нові колонки літер Про те, що хліба вистарчить для всіх!*», «*Радість у мене нова: Дощ осінній по стрісі*», «*Сухо чмихнув старий наган (Перша нота нової гами...)*», «*Поруч стануть – Земля нова! Світ на інші шляхи натрапив! – Вже палають нові слова! – Вже малюють нові мапи!*», «*Хтось розгорне добу нову – І не біль, і не гнів, не жертва!*»), усе ж таки незрівнянно переважають зовсім інші поняття. І вони складають потужну антитезу (як у кількісному, так і в якісному вимірах) концепту «новий». Таку антитетичну групу складають насамперед найрізноманітніші мілітарні поняття («*Вславили і поступ, і культуру Воєм ненажерливих гармат!*», «*А хтось далеко десь генералу: – Усі*», «*Впало – ставай до стінки! – Сперся плечем на ганок...*», «*Ще в полон не брали тоді, – Приліпили його до стовпа...*», «*Уночі його вели на розстріл*», «*Віддалік немов цілком байдуже, Офіцер димок цигарки плів.*».

«Притулив до стінки людину, Витяг нагана...», «І ні жалю, ні болю. Бачив – нагана наставив...», «Я – як і всі. І штани з полотна... І серце моє наган...», «Хвилина текла, не текла... Наган дав осічку аж двічі...», «Це снилось?.. На тихім світанні Багнети, і я біля стінки... О, перші й довіку останні Мої півхвилинки!», «Я знаю: Перекують на рала мечі», «Промерзлий шлях... Швидкі тачанки...», «Хтось прикладом у спину, – йди! – Вас чимало!»). Серед них виділяється частотністю концепт «куля» («А сімнадцятий минув, зустрів Наречену – кулю за Дніпром», «Зустрів кулю за лісом. Саме там, де посіяв жито!», «Дуже просто. Гостренька куля Заступила йому далечінь», «Нащо ж в'їлись до самого серця між ребер Кулі та нужа?», «Сідало сонце. Коливались трави. Перерахував кулі, – якраз для всіх!»). Сюди ж варто додати і концепти «труп», «рана», «кров» («Ганок. Труп біля стінки», «Бачив життя до останнього дна Сотнями ран!», «А на снігу з чиєїсь ранки Кров візерунки заплела», «Над трупами вигуки вовчі!», «А бачу – Безкрая скривавлена путь... І трупи! І трупи...», «Трупами розстріляних край муру! Сотнями в крові омитих дат!», «Трупами розстріляних край муру! Сотнями в крові омитих дат!», «Зійде кров, немов всесвітня Мекка, Для твоїх майбутніх синіх блуз!», «Висохло серце землі, Кров'ю наповнене вщерт!», «Саме отут на розі Перша упала за волю кров...», «І чую – спогад, повний смутку, В червоножилах тисне кров»).

Одним з домінантних образів Плузникової поезії є образ болю: *«О мій болю, Ти днів моїх радосте!», «А втретє... І сонячний сміх На драні упав черевики... І правда, і радість, і гріх, І біль не навіки!», «Хтось розгорне добу нову – І не біль, і не гнів, не жертва!», «Поруч – гнів натомлених заводів, Болі поневолених країн!», «Ось і не треба газетних фраз! – Біль є постійно біль!».* Поряд можна поставити і образ муки: *«Хто з нас хоч хвилю стояв Справді над мукою днів?», «Якась нова, словам ще не відома, Солодка мука здійснення мети!», «Та знаю, вірю – через дні і муку!».* Часто використовує поет і образ серця, де оселяються і біль, і мука, і – рідко – радісні надії: *«Серце здушили мені – мовчи! О, майбутнє моє прекрасне! Чуло серце тебе вночі, Що ж, – нехай собі серце гасне!», «І знову в серці відчуваю мир я І тихий голос радісних надій», «Колись наважусь – заплющу серце й вуха!», «Ой, мамо! Чого це так серце болить, Що й ти не зігрієш!».* Із «самотністю», яка виростає у Плузника до масштабів філософії, вони найбільш узгоджані.

У довколишньому житті Плузник бачить певну театральність, де люди виконують відповідні ролі: *«Ніби виконував ролю В нецікавій виставі», «Придивляйся, дітлоха, з-за тину, – Гра бездоганна!»* От тільки ні про драматурга, ні про режисера поет нічого не говорить.

Образ «дня» для Плузника виступає такою собі одиницею виміру життя: *«Дні! який це музей Дрібниць!», «І не треба слів. Не треба болю. – Іншим дні прозорі, тихі, гарні», «Зійде колись велетенський посів Тишею вірних днів!», «Проминуть по днях десятиріччя», «І весь день в берестках стрекотня Все полохає хмари високі, Безгоміння осіннього дня І мій спокій...», «...О днів прийдешніх обрії безмірні, О тишина моїх маленьких рим!».*

Значне місце в образній системі лірики Плужника займає образ хліба: «І закиплять, я знаю, незабаром Купівля й продаж – боротьба за хліб!», «Тільки й думок – на ранок Хліба нема у жінки...», «І у газет – нові колонки літер Про те, що хліба вистарчить для всіх!».

Серед поетичних рядків губляться штрихи самохарактеристики: «Тихий я. Навіть не знаю, де вже ти», «Мертвий я. Це добре, ясно відаю», «Що я продам? Мій крам – від мрій утома, Широке серце й бідний олівець! Річ світова, і річ давно відома – Який вже там ще й з мрійника купець...»

У палітрі автора напоширеніші – невеселі кольори. Вони дають уявлення про те, якою бачив реальність поет: «Скінчено. Записано. І крапка. – Спочивайте, стомлені над міру! – ...Розгортає знов іржава сакка Землю, від утоми сіру», «На землі, від крові рудій, Кривава ропа...», «...І знов за вікнами будинки І мертве світло ліхтарів...», «Вечеря тягнеться така нудна!», «Рука до вуст несе порожню ложку».

Готра драматичність поетової сучасності втілюється у пуантах: «Питалась ласкаво: – Чом, синку, ти зблід? – А слів не знайшов І промовчав. – На північ, На південь, На захід, На схід Над трупами вигуки вовчі! Безсило повіки на очі впадуть, – Старечі до рук моїх губи... А бачу – Безкрая скривавлена путь... І трупи! І трупи... – Матусю! Хто очі мені замінив? – Всміхнеться, щоб сліз не побачив... Сама – до вікна, до неораних нив – І плаче...», «...Стерлінги... і франки... і корони... рани у серцях робітників!.. трупами уквітчані закони!.. зброєю згвалтовані віки...».

За зовнішньою простотою рядків стоїть всесвіт емоцій і почуттів: «Уночі його вели на розстріл, Хтось тримав ліхтар мов смолоскип, На неголенім обличчі гострі Волоски...», «Ще пішоходи холодком укриті, – На передмісті десь ірже лоша... І хочеться сказати кожній миті: Не поспішай!»; Впало – ставай до стінки! – Сперся плечем на ганок... Тільки й загадав: у жінки Грошей нема на ранок».

Водночас поет постає як тонкий інтимний лірик: «Я вас Галю, згадував сьогодні, Хотілося мені вас побачити. Все здавалося, що ви самотні І десь далеко плачете. Смішно це, але мені так хочеться Про якесь майбутнє з вами балакати, Дивитися як день квітневий точиться, А може, й плакати».

Однією з оригінальних рис, притаманних Євгенові Плужнику, є стислість його поетичної мови. Часте використання еліпсів («Хтось прикладом у спину – йди!», «На тачанки! – й шукай, де знаєш!», «А на кожному колосі – мука моя», «А він молодий-молодий»), асиндетонів («А проте вчитайся в кожному кому, – всякий промовлятиме рядок: Краще помилятися самому, Ніж чужих навчатись помилок», «Танці... злидні... карати... парфуми... Гаманці... гаманці... гаманці»), непоширених та односкладних речень («Бо ось вірю: зросту колись», Славо-словлю його ім'я», «Зціпив зуби. Блідий-блідий», «Надходить дощ», «Тікає день», «То ж не пакуй валізок! Мап не руш! Умій закрити очі і чекати...»), замовчувань («А тепер там зійшов полин. Телеграфні стовпи... Загубився селянський син – відробив», «Хвилина текла, не текла... Наган дав осічку аж двічі... А втретє... І сонячний сміх на драні упав черевики») робить спів поета стрімким,

схвильованим, рвучким і схожим на зранене й роздрте людське тіло. Відчувається суголосність епосі, в якій відбувалося становлення Плужника як особистості. Водночас він ніби передчував свій швидкий кінець і тому поспішав усе сказати. Усе, про що думав і що боліло.

Оригіналом виступає Плужник і в творенні: а) порівнянь («Гей, спокійні, досвідчені! Всякі! Ви! Чиї щелети, мов обценьки!», «І ось дні – Наче сірий тифозний барак, А за вікнами плями галок», «О, коли б серцем вирости До безмежної, як біль, тишини!»); б) метафор («Знов на сторінках ранні тіні Покрали літери в очей...», «А на снігу з чиєїсь ранки Кров візерунки заплела», «Долі моєї ціна – У повітовому місті осінь, А вона витягла серце, – на! – Неціловане й досі!», «Старий мовчить. Не досить слів хіба? Думки – і ті розбіглися геть-чисто!»); в) гіпербол («Але завжди в подиху заводів – Невмирущий в арміях машин!», «У мільйонах втілений – не вмер!», «Що червоним у серце влучив Мільонам чужих рабів!», «Це, щоб морем крові від розстрілів Фарбувати свій Версаль і Лувр?»); г) епітетів («Воєм ненажерливих гармат!», «У дужих дні – немов слухняна глина, Покірна волі й пальцям різьбаря», «Пливуть рожеві зграї голубів...», «Але вже в'ється порох над базаром, І синьоокий ранок мов засліп...», «Ой ночі, чорні та безокі!», «Сентиментальний тихий полонез, – І раптом вся приникла до роялю...»); ґ) фігур повтору: тавтології («Через віщо – всім гудкам гудіти Три хвилини – як гули тепер!», «Горбив день натомлену спину Над горбами дахів», «Ніхто, ніхто мені не говори, Що є серця якісь близькі і рідні!», «Хай іншим дні прозорі і покірні, Нехай я сам покірний дням моїм!»), плеоназму («У далеку лаштуєчись путь, Чорна галич злетілась на віче»); д) антитез («Воскресінням твоїм живу, Земле мертва!», «Сходу ще не оране безмір'я, Заходіві в серце подивись!», «О, минуле! Твоїм васалам І в майбутньому тісно буде!», «Бо на темний мій кучир Та лягла пороша біла», «І в обличчях радість біль пригорне», «А хто з них винний, а хто з них правий! – З-під однакових стріх»); е) оксюморонів («Ти чуєш, як стогне Жадана моя тишина?», «Хоч би вже спокій мені засяв, Весно моя осіння!», «Якась нова, словам ще не відома, Солодка мука здійснення мети!»); є) ампліфікації («Поле, і місто, і я – Море моєї рідні!», «Проминуть, мов сон, десятиріччя Болю, крові, боротьби і війн», «Не треба сліз, моя далека Галю! Усе загоїться, забудеться, минеться», «І правда, і радість, і гріх, І біль не навіки!», «А проте живу. Журюсь, обідаю...», «На північ, На південь, На захід, На схід Над трупами вигуки вовчі!»); ж) анафори («Раз за день набиті хлібом шлунки Раз в житті розігнута спина!», «По-осінньому хмари пливуть, По-осінньому вітер кигиче...»).

Для створення переконливих образних картин поет уміло користується засобами ономапопеї: «Папірос кому! Папіроси! Шльоп! ляп! по калюжі...», «Хлип... хлип... Дайте мені на хліб!», «Плакала вона... натомлену спину День ховав за дахами дач». Вживання вигуків дає змогу мінімізувати кількісний вияв поетичного слова, але водночас посилює його виражальність: «Тільки неба хмарний, темний кужіль Чув нудне і коротеньке – плі!», «Взяти б серце

своє – й об підлогу! – Ах!», «Мовчи, мовчи, душе підтята. – Агов!», «Кинув безсиле – агов! Тільки луна, ні душі!».

Вдається автор і до алюзії («Вже близько час – за нього ж день розквітне – І на його оновленій землі!», «Селянин! Тому, що знято Тебе з хреста», «Після днів натхнення і Бастілій», «Це, щоб морем крові від розстрілів Фарбувати свій Версаль і Лувр?») та стилізації («І сотворять вічну пам'ять горни», «Щасливий нарід, що його віродин Був на землі воістину Пророк!», «Кормителі! Хай царствують ваші родителі!»).

Часті риторичні звертання подають широку галерею образів, які поетичний пензель Плужника перетворював на ідеальних співрозмовників, з якими можна поділитися болями й муками: «Заходе, ану, коли не сором, Сходові в обличчя подивись!», «І ось не живу, не конаю... О, правдо моя невесела!», «О днів прийдешніх обрії безмірні, О тишина моїх маленьких рим!», «Шумуйте, днів розбурхані моря!», «О, майбутнє моє! Для тебе! – Тисячі слів подужав!», «Поле,поле! Чом ти мовчиш! – Не ридаси?», «Гей, батьку мій, степе широкий! А поговорю я ще з тобою...», «Ой ви, звізди, звізди блискучі!»

Як характерну особливість поетичної мови Плужника хотілося б відзначити відступи від загальних правил – своєрідні індивідуально-авторські знаки, вживання яких має на меті відтворити нюанси інтонації та емоційно-експресивні авторські настанови. Для Плужника – це знаки оклику, тире, крапки («Так очі ж навколо лихі... Крізь зуби один – розстріляти!.. А там десь солома дахів... А там десь Шевченко і мати...», «Благословен еси, часе мій! О, жорстокий! І весь в крові! Це нічого, що я мов гній – Під посіви твої нові»). А фінал поеми «Галілей» «підпирається» аж вісьмома знаками оклику: «Гей! Герої! Каліки! Службовці! Торговці! Поетики! А живіть собі, як вам бажається! Через те, що ви чуєте? все-таки обертається!»

Але серед жахливих і невеселих реалій поет усе ж таки вірив. Бо насамперед він – людина: «Мовчки зростає десь новий Тарас Серед кривавих піль!», «Я знаю: Перекують на рала мечі. І буде родюча земля – Не ця. І будуть одні ключі Одмикати усі серця. Я знаю! І буде так: Пшеницями зійде кров, І пізнають, яка на смак Любов. Вірю».

Життєвою мудрістю, відгомонам осягнення глибоких одвічних істин звучать поетові афоризми: «Де українців два, там і лінгвістів двоє», «Минуло всім, але не всім минулось», «Як два по два чотири: лівіють погляди – псуються і маніри», «Зміст – справа поглядів і часто... гонорару...», «Люди часто говорять: "Я вас кохаю", тоді як треба казати: "Я вас хочу". Причім дуже часто на місце цього "вас" у другій формулі можна підставляти багатьох...», «Хай розмовляють ті, кому сказати нічого...», «Щоб покохати жінку, треба полюбити її, як людину», «Шукати в жінці людину – це суть кохання; в нім ріжність статей тільки підкреслює одність ества», «Та це ж розмова лиш! – Але розмова довга: почнеш у Києві, кінчиш на Соловках!»

Плужник був особистістю. Незалежною. Оригінальною. Яка ніколи не пристосовувалася. Ніколи не корилася. Якби всього цього у нього не було, не було б і самого Поета. Високоосвіченої і всебічно обдарованої людини, яка за

десять років літературної діяльності залишила помітний слід у нашій літературі. Але він, дякувати Господу, був. Хоча... Чому був? Він є. І буде завжди. Бо творчість знищити неможливо. Бо пам'ять знищити неможливо. Він буде з нами у свіжих неповторних віршах, п'єсах, романи. Він буде у кожній нашій новій перемозі. А вони у нас будуть. Обов'язково.

Серед терористичного жахіття й репресивної жорстокості своєї епохи поет намагався захистити людське життя, глибоко розуміючи його неоціненну цінність. Хоча словом це зробити й непросто. Але можливо. Щоб пронести його крізь століття. І передати у спадок нащадкам.

14.02.2016

